

Halil AKÇAY*

**USKÛBÎ VE HİCAZ DEMİRYOLU ŞİİRİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

ÖZET

Şiir şairin ve içinde yaşadığı toplumun aynasıdır. Bu doğrultuda bu çalışmada Arap coğrafyasında bir yeniliğin şiirde nasıl yer edindiği ele alınmıştır. Çalışmada “Hicaz Demiryolu” şiiri içerik, dil ve edebi sanatlar açısından hangi önemi haizdir? Hangi tarihî veri ve olaylara ışık tutmuştur? Şiirde yeniliklere karşı duyulan heyecan nasıl dile getirilmiştir? gibi sorulara cevaplar verilmiş, bu hususlarda değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada Uskûbî’nin yaşadığı dönem, hayatı, edebî ve ilmî şahsiyeti ele alındıktan sonra İstanbul ve Medine’yi birleştirme hedefini güden ve Sultan Abdülhamid’in en büyük projelerinden olan Hicaz demiryolu hakkında yazdığı şiir incelenmiştir. Dönemin başta dinî ve tarihi yönüne ışık tutması yönüyle önem arz eden bu şiirin gerek Arap coğrafyasında gerek Türkiye’de herhangi bir çerçevede bilimsel olarak çalışılmamış olması, bu çalışmanın özgün değerini ortaya koyan durumlardan biridir. Şiir, muhteva olarak Hicaz demiryolunu işlemekte, demiryolunun Şam, Amman, Tebük, Medine gibi dinî ve tarihî olarak büyük öneme sahip merkezleri birleştirecek olmanın heyecanını dile getirmektedir. Ayrıca trenin sadece bölgenin değil, tüm Müslüman coğrafyasında manevi olarak oluşturduğu sevinç ve coşkuyu ve bu vesileyle Sultan’a minnettarlığı aktarmaktadır. Şiirin dilinin sade ve edebî terkiplerden uzak olduğu ve belagat açısından zengin bir malzeme sunmasa da özellikle tasvir ve teşbihte ön plana çıkan örnekleri barındırdığı, çalışmada elde edilen sonuçlardan bazılarıdır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Belagat, Şiir, İbrâhîm b. Hasen el-Uskûbî, Hicaz Demiryolu.

**USKUBÎ AND A STUDY ON HICAZ RAILWAY
POETRY**

ABSTRACT

The poem of Uskubi, about the Hejaz Railway has been evaluated in terms of its content and rhetoric. The study answers questions such as “What is the significance of the poem ‘The Hejaz Railway’ in terms of content, language, and literary arts? How was the enthusiasm for innovation expressed in poetry?” and evaluations are made on these issues. In this study, the poem he wrote about the Hejaz railway, was one of the biggest projects of Sultan Abdulhamid, was examined and has not been studied scientifically in any context, which reveals the original value of this study. The poem deals with the Hejaz Railway as its content and expresses the excitement that the railway will connect centers of great religious and historical importance. It also conveys the joy and enthusiasm that the train created spiritually not only in the region but throughout the entire Muslim world, and the gratitude to the Sultan on this occasion. Some of the results obtained in the study are that the language of the poem is simple and far from literary compositions, and although it does not offer a rich material in terms of eloquence, it contains prominent examples especially in description and simile.

Keywords: Arabic language, rhetoric, poetry, Ibrahim b. Hasen al-Uskubi, Hejaz Railway.

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Mardin/Türkiye. E-posta: halilakcay@artuklu.edu.tr / Assoc. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Theology, Fundamental Islamic Sciences, Mardin/Türkiye. E-mail: halilakcay@artuklu.edu.tr

Giriş

İnsanoğlu tarihten günümüze, içinde bulunduğu doğaya ilgi ve hayranlık duymuş, ondan etkilenmiş ve bunun neticesinde hissettiği duygu ve düşüncelerini kelimelerle, renklerle veya şekillerle ifade etme gayreti içinde olmuştur. Şairler de yaşamları boyunca çevrelerinde gördüklerini, hissettiklerini ve yaşadıklarını etraflarındaki unsurlardan ilhamlar alarak şiirleriyle dile getirmişlerdir. Bir başka deyişle şair, içinde doğduğu toplumun yaşadığı kültürel, sosyal, edebî ve siyasi gibi unsurlarından mutlak surette etkilenmektedir. Çoğu zaman da etkilemektedir. Dolayısıyla şiir, şairin duygu ve düşüncelerinin tezahürüdür. Bu durumda şair, toplumdaki değişimin aynası olduğu gibi aynı zamanda öznesidir. Şiirin teması ve muhtevası ise toplumda yaşanan her şeydir. Şairin kişisel hisleri ise çoğu zaman toplumun da hislerinin bizzat tercümanıdır. Buna göre şairin yaşadığı vatanda meydana gelen olaylar, toplumsal hayatı iyileşmesinde ve kolaylaşmasında büyük rol oynayan buluşlar, icra edilen politikalar, ekonomik meseleler de şiirin bir konusu olabilmektedir. Nitekim İbrâhîm el-Uskûbî de (ö. 1331/1913) etrafında cereyan eden olaylara, hayatına giren yeniliklere kayıtsız kalmadığı gibi bu hususlara dair duygu ve düşüncelerini şiirleriyle dile getirmiştir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde yaşanan yönetsel değişim ve sorunlarını ele aldığı bir şiirinde İttihat ve Terakki hükümetinin zayıf yönlerini ve başarısızlıklarının nedenlerini ortaya koymak suretiyle yönetimi eleştirmiş, başta Arap coğrafyasında ortaya çıkan sorunlar olmak üzere yanlış yönetim sonucu Osmanlı İmparatorluğunu zayıflatan manevî sıkıntılara çareler sunmuştur (Uskûbî, 1979, s. 176-179). Öbür taraftan toplum hayatını iyileştiren tren ve vapuru, sosyal hayatta yerini alan çay ve kahveyi tasvir etmiştir. Dolayısıyla Uskûbî de şiirleriyle toplumun duygu ve düşüncelerine tercüman, hislerine ayna olmuştur. Bu doğrultuda bu çalışmada onun Hicaz demiryolu için yazdığı şiir, hem içerik hem şekil, üslup ve edebî sanatlar açısından ele alınmıştır. Sultan Abdülhamid'in en büyük projelerinden olan Hicaz demiryolunun toplumda nasıl bir etki yarattığını daha iyi anlayabilmek, bölgede yarattığı heyecan ve coşkuyu ortaya koyabilmek, şiirin edebî sanatlar açısından çarpıcı örneklerini sunmak adına bu çalışmanın önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Uskûbî ve onun *Hicaz Demiryolu* şiiri, çalışmanın konusu olarak, şairin yaşadığı dönem olan Miladi 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın başları ise çalışmanın tarihsel kapsamını oluşturmaktadır. Söz konusu şiir hakkında her hangi bir çalışmanın olmayışının yanında şiirin muhtevası ve belagat yönüyle ehemmiyeti, çalışmamızı özgün kıldığı ve alana önemli katkı yaptığı düşünülmektedir. Nitekim İbrahim Fidan'ın 2014 yılında Ankara'da İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu'nda sunduğu *Trablusgarp Savaşı'nın Arap Şiirindeki Yansıması ve İbrahim el-Uskûbî'nin Nasîha li-Âli Osman İsimli Şiiri Üzerine Bir İçerik İncelemesi*, adlı bildiride Uskûbî'nin sadece *Yâ âle Usmân* şiiri incelenmiştir. Faysal b. Sâlih b. Muhammed ez-Zehrânî'nin 2013 yılında yazmış olduğu *er-Ru'ye ve'l-edâ fî şî'ri İbrâhîm b. Hasen el-Uskûbî: Dirâse vasfiyye tahliliyye* adlı doktora tezi ise Uskûbî'nin hayatı ve divanı hakkında genel bir çalışma olup *Hicaz Demiryolu* şiirinin muhtevası ve edebî üslubu hakkında tam bir değerlendirme sunmamakta, şiirin sadece yazılış sebebini zikretmektedir (Zehrânî, 2013, s. 206, 209). Çalışmanın sadece bir metin üzerinden gerçekleştirilmesi, şaire ait divan üzerinde şerhlerin bulunmaması ve şair hakkında yeterli çalışmaların bulunmaması çalışmanın sınırlılıklarından bazılarıdır.

1. İbrâhîm b. Hasen el-Uskûbî: Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1. Hayatı

İbrâhîm b. Hasen b. Huseyn b. Receb el-Uskûbî, ilim, edep ve faziletle şöhrat bulmuş Üsküplü bir ailenin çocuğu olarak 1264/1848 yılında Medine’de doğmuştur. Şiirlerinden de anlaşıldığı gibi künyesi Ebû ‘İsâm’dır (Uskûbî, 1979, s. 71, 92; Ziriklî, 2002, s. 35). Babası Hasen b. Huseyn (ö. 1303/1885), Üsküplü bir astronomi ve matematik âlimidir. Henüz on yaşında babasıyla birlikte Medine’ye hicret etmiştir. Babasının yanında ilmî olarak yetiştikten sonra Mescid-i Nebevî’de dersler vermeye başlamıştır. Burada başta oğlu İbrâhîm, Şeyh Osman Dâğistânî (ö. 1325/1907), Şeyh Tahir Sünbül (ö. 1343/1924), Şeyh ‘Abdulkâdir Me’mûn ve Şeyh Yahyâ Defterdâr (ö. 1346/1927) olmak üzere pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Daha sonra Osmanlı hükümdarları tarafından Mescid-i Nebevî’de Hanefî mezhebinin imamı olarak görevlendirilmiştir. Onun, gecelerini uykusuz geçirecek kadar astronomiyle fazla uğraşması, diğer görevlerini ihmal ettiği ve mescide imam salâhiyetinin olmadığı düşüncesiyle meslektaşları ve halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim evini basıp damından dürbün, usturlap ve diğer aletlerini indirmişler, onu bu hususta boykot ve tecrit etmişlerdir. Bu eylem onu derinden etkilemiş olmalı ki hastalanmış ve vefat edene kadar evinde inzivaya çekilmiştir. Uskûbî’nin babası Hasen el-Uskûbî 1303/1885 yılında Medine’de vefat etmiştir (Ziriklî, 2002, 1/35-36, 2/189; Sâsî, 1968, ss. 1-10; Uskûbî, Dîvân, Muhakkikin girişi, ss. 7-9).

İbrâhîm el-Uskûbî, öğrenim yaşına geldiğinde babası tarafından Şeyh Hafız Muhammed b. Kasım el-Mağribî’nin mektebine yerleştirilmiştir. Burada Kur’an’ı ezberlediği gibi bazı kıraatleri de okumuştur. Hamdi Efendi’den (ö. ?) hat dersini de aldıktan sonra Mescid-i Nebevî’de derslere katılmıştır. İlk olarak babasından felekiyat ve bazı temel dinî ilimleri aldı. Sonra Şeyh Abdulkâdir et-Trablûsî’den (ö. ?) nahiv, sarf, belagat ve mantık ilimlerini okudu. Bundan sonra aynı mescitte meşhur edip ‘Abdulcelîl Berrâde’den (ö. 1327/1909) aruz ve kafiye derslerini aldı ve *Makâmâtü’l-Harîrî*, *Edebu’l-kâtib*, *el-Emsâl*, *el-Maksûra*, *Yetîmetu’d-dehr* gibi dil ve edebiyata dair eserler ile Ebû Temmâm (ö. 231/846), Buhturî (ö. 284/897), Mutenebbî (ö. 354/965), Ebu’l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî (ö. 449/1057) gibi şairlerin divanlarını okudu. Nakşibendi şeyhi Gulâm el-Hindî’den (ö. ?) ise tevhit, farâiz, matematik, Farsça ve hadis derslerini aldı. Daha sonra tekrar babasının ders halkalarına katılıp tefsir, hadis, Hanbelî fıkıh ve usulü ile felekiyat okudu. Son hocası ise tefsir, fıkıh, hadis, nahiv ve sarf gibi dönemin önde gelen ilimlerini okutan Şeyh Habîburrahmân el-Kâzîmî el-Hindî (ö. 1322/1904) olmuştur. Bu kadar çeşitli ilimleri okuduktan sonra hocaları tarafından kendisine tedrisat için icazet verilmiştir. Nitekim henüz otuz yaşına varmamışken Mescid-i Nebevî’de dersler vermeye başlamıştır. Onun fıkıh, hadis, tefsir ve edebiyat derslerini verdiği ders halkaları, öğrencilerin yoğun teveccühüne mazhar olmuştur. Bir müddet sonra mescitte hatip olarak görevlendirilmiştir (Sâsî, 1968, ss. 1-8; Uskûbî, 1979, Muhakkikin girişi, ss. 10-16).

Uskûbî’nin başta onu Mekke’ye gelmesi için ikna eden Emir ‘Avnurrefik b. Muhammed (ö. 1325/1905) olmak üzere Mekke emirleri nezdinde önemli bir yeri vardı. Bu vesileyle Uskûbî, uzun bir müddet Mekke’de ikamet edip Emir ‘Avnurrefik b. Muhammed’in ve onun ölümünden sonra yeğeni Emir ‘Alî b. ‘Abdillâh b. Muhammed’in (ö. 1354/1935) yanında şairleri ve sohbet arkadaşları olarak meclislerinde bulunmuştur. Uskûbî’nin Yemen, Necid, Mısır, Hindistan ve Türkiye’ye müteaddit seyahatleri vardır. Kaynaklar, Uskûbî’nin kadim Arap şiirinin çoğunu ezberlediği, eski şairlerin terceme-i hayatlarına vakıf olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında

Arapça dışında Farsça, Türkçe ve Urduca'yı da iyi derecede bilmekteydi. Bu da onun büyük bir edebî birikim ve donanımına sahip olduğunu göstermektedir (Zirikli, 2002, 1/35-36, 2/189; Uskûbî, Dîvân, Muhakkikin girişi, ss. 13-16).

Uskûbî, 1331/1913 yılında Medine'de vefat etmiştir. Doğum ve vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler de mevcuttur. Nitekim *el-Mevsû'atu'l-edebîyye*'nin müellifi 'Abdusselâm Tâhir es-Sâsî (ö. 1400/1980) şairin Hicrî 1269-1332 yılları arasında yaşadığını belirtmiş ancak herhangi bir kaynak vermemiştir (Sâsî, 1968, s. 1).

1.2. Edebî Kişiliği ve Şiirleri

Uskûbî, şiirin çok parlak bir seviyede olmadığı dönemde Medine'nin en büyük şairlerinden sayılmıştır. Nitekim onun yaşadığı dönem, şiirde duraklamanın yaşandığı dönem kabul edilmiştir. Buna rağmen Uskûbî, bir yandan muhteva açısından modern dönemin modern konu ve teknolojileri işlemesi suretiyle yenilikçi, bir yandan da yenilik arayışında olan biri olarak gösterilmiştir. Bu yönleriyle onun şiirlerinin son Osmanlı dönemi şiiri ile Hicaz modern şiir kuşağı arasında bir geçiş aşamasını temsil ettiği belirtilmiştir (Zehrânî, 2013, ss. 2, 9, 78-81). Uskûbî'nin şiirlerinde medih teması hâkimdir. Peygamberimize (s.a.v.) iki kasideyle naat yazdıktan sonra başta Medine'de kendilerinden ders gördüğü hocaları olmak üzere Mekke emirlerinden 'Avnurrefik ile 'Alî b. 'Abdillâh, şairlerden Ahmed Şevkî (ö. 1351/1932) ve Suleyman el-Bustânî (ö. 1345/1925) için methiyeler yazmıştır. Sultan II. Abdülhamid için müstakil bir methiye yazmasa da birden fazla şiirinde onu metheden beyitler kaleme almıştır. Methiyelerinin yanında mersiye, tasvir, ihvâniyyât, gazel türü şiirleri de vardır. Uskûbî'nin, dönemin siyasi, kültürel ve edebî hayatı hakkında önemli ipuçları veren *Râiyye*'si de meşhurdur. Şiir, *Râiyye* ismiyle anıldığı gibi نَحْنُ وَالْغَرْبُ (Biz ve Batı) يا آلَ عُثْمَانَ (Ey Osman ailesi!) ismiyle de bilinmektedir (Zehrânî, 2013, s. 60; Uskûbî, Dîvân, 1979, ss. 176, Muhakkikin girişi, s. 14, 21). Bu şiirde II. Abdülhamid sonrası Osmanlıyı eleştirdiğinden dolayı İstanbul'a sorgulanması için çağırılmıştır. Bu özelliğiyle şiir, dönemin gazete ve dergilerinde sık sık yer almış, İmparatorluğun başkenti İstanbul'da ses getirmiş ve ülkenin her yerinde duyulmasını sağlamıştır. Nitekim bu yüzden Uskûbî, Medine'den uzaklaştırılmış ve İttihatçılar tarafından İstanbul'a ifadeye çağırılmıştır. Ancak halisane niyetini ifade ederek yöneticileri ikna etmiş ve kendini beraat ettirmiştir. Sonrasında kendisine Maarif Nezareti'nde görev bile teklif edilmiş ancak o, bunu kabul etmeyerek Medine'ye dönmüştür. Bu şiiriyle Uskûbî'nin Hicaz'da ilk defa siyasi şiir geleneğini başlattığı da belirtilmiştir (Uskûbî, Dîvân, 1979, ss. 176-179, Muhakkikin girişi, ss. 7-27; Sâsî, 1968, ss. 4-6; Muhammed, 2017, ss. 164-166; Fidan, 2014, 2/262-271).

Uskûbî'nin şiirlerini ihtiva eden mahtut bir divanı mevcuttur. Bu divanı, son dönem Suudi Arabistan devlet adamı ve tarihçilerinden 'Ubeyd 'Abdullâh el-Medenî'nin (öl. 1976) özel kütüphanesinde bulunan yazma nüsha esas alınarak 1979 yılında Medine'de Muhammed el-'Îd el-Hatrâvî tarafından tahkik edilmiş ve Dâru't-Turâs yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

2. Hicaz Demiryolu Şiiri

Sanayi Devriminden sonra sömürgecilik faaliyeti hız kazanmış ve sömürge yerlerine giden yollar, emperyalist güçler tarafından kontrol edilmek istenmiştir. İlk olarak İngiltere'de başlayan demiryolu faaliyetleri, kısa zamanda dünyanın stratejik öneme sahip bölgelerine ulaşmıştır. 19. Yüzyılda eski gücünü kaybeden Osmanlı da emperyalist politikaların hedefi haline gelmiştir. Ancak askerî, siyasi, iktisadi olarak kendisine yönelik tehditleri bertaraf etmek, topraklarını

korumak ve yeni gelişmelerden geri kalmamak için Osmanlı da demiryolunda ortaya çıkan gelişmeleri yakından takip etmek etmiştir. Osmanlı'da demiryolları faaliyetleri Sultan Abdülaziz'in öncülüğünde fıkırsel gayret olarak 1830'lu yıllarda, fiili olarak ise 1854 yılında başlamıştır. Ancak ciddi girişimler Sultan II. Abdülhamid döneminde cereyan etmiştir. Onun döneminde hiç şüphesiz ki en önemli demiryolu inşaatı, Şam-Medine arasını kapsayan ve daha sonra Yemen'e kadar uzatılması hedeflenen Hicaz demiryolları inşaatlarıdır. Sultan Abdülhamid, bu hatta belki de tüm projelerden daha büyük bir ehemmiyet vermiştir. Çünkü ona göre bu hat, büyük bir siyasi rol oynayacak, Halife sıfatıyla birlikte mukaddes topraklarla hızlı bir ulaşım ağı sağlanacak ve böylelikle Panislamizm politikasına büyük faydası olacaktır. Hac ibadetini kolaylaştırmasının yanında Halife'nin İslâm dünyasındaki itibarını da kuvvetlendirecek stratejik bir konuma sahip olacaktı. 1 Eylül 1900 tarihinde hattın inşasına bizzat II. Abdülhamid tarafından icra edilen resmî bir törenle başlanmasıyla birlikte başta Arap coğrafyası olmak üzere tüm İslam âleminde büyük bir heyecan ve sevinç yaratmıştır. Tüm İslâm beldelerinden yüksek miktarda bağışların gelmesi bunu göstermiştir. Sekiz yıllık hummalı bir çalışmanın ardından yine bizzat II. Abdülhamid tarafından düzenlenen ihtişamlı bir törenle 1 Eylül 1908 yılında 1465 kilometrelik Şam-Medine hattı seferlere başlamıştır (Özlü & Çay, 2020, s. 109, 112, 117, 138, 140; Gülsoy & Ochsenwald, 1998, 17/441-443).

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden önce Hicaz demiryolu 1917 yılına kadar döşenen raylarla birlikte 1750 km. uzunluğa erişti. Yapımı bütün Müslümanların ortak isteği olan Medine-Mekke ve Mekke-Cidde hatları ise Şerif Hüseyin ve onun kıskırttığı bedevî şeyhlerinin karşı koyması üzerine gerçekleşmemiştir. Trablusgarp ve Balkan savaşlarının getirdiği siyasi ve iktisadi sıkıntılardan dolayı İttihat ve Terakki hükümeti Şerif Hüseyin'le uzlaşma yoluna gitmiştir. 1914'te ona tanınan imtiyazlar ve bedevîlerin karşı çıkması yüzünden Medine-Mekke ve Cidde-Mekke hatlarının yapımından vazgeçilmiştir. 10 Ocak 1919'da Medine'nin teslim olmasıyla birlikte Hicaz demiryolu üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti de sona ermiş oldu (Gülsoy & Ochsenwald, 1998, 17/444-445).

Devletin içinde ve dışında yaşanan siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen gerçekleştirilen Hicaz demiryolu tüm İslam âleminde bir coşku yaratırken Hicaz bölgesinde yaşayanlar ise bu coşku ve heyecanın tam da merkezinde yer almışlardır. Uskûbî de Hicaz demiryolu için yazdığı bir şiirinde bu sevinç ve heyecanını dile getirmiştir. Şiire, projenin baş mimarı Sultan Abdülhamid'i överek başladıktan sonra demiryolunun yapılmasından dolayı duyduğu memnuniyet ve coşkusunu ifade etmiştir. Demiryolu güzergâhında bulunan pek çok şehir ismini de zikrederek buraların birbirine bağlanmasının ve Mekke'ye hacıların daha rahat bir şekilde gelecek olmalarından dolayı duyduğu minnettarlığını ifade ettiği gibi tüm Müslümanların Sultan'a dua ettiğini de dile getirmiştir. Şiirde treni görüntüsüyle, sesiyle ve dumanıyla tasvir etmesi ise dikkat çekicidir.

Şiirin dili ise sade, akıcı ve edebî terkiplerden uzak olup şiir kısa cümlelerden oluşan bir anlatı özelliğine sahiptir. Dolayısıyla aşağıda da görüldüğü gibi, kavramayı zorlaştıracak uzun ve girift cümle yapısından uzaktır. Şiirin tamamı ve Türkçe tercümesi aşağıda verilmiştir:

1. سُلْطَانُنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الثَّانِي
لَزَمَانُهُ فَخْرٌ عَلَى الْأَرْمَانِ
2. جَلَبْتُ مَزَايَاهُ الْقُلُوبِ، وَأَوْجَبْتُ
شُكْرًا لَهُ يَنْتَلَى بِكُلِّ لِسَانٍ
3. فَلْيَهْنِهِ خَطُّ الْحَدِيدِ مَسْرَّةً
بِثَنُوءٍ وَوُضُوءٍ لِمَعَانٍ

4. وَلِيَهِنَّ أُمَّةٌ (أَحْمَدُ) أَتَى دَنَوَا
5. بُشْرَاهُ بِالْفُوزِ الَّذِي أَعْيَى عَلَى
6. وَمَفَاخِرُهُ مَا نَالَهَا أَحَدٌ سِوَا
7. هَمُّ الْمُلُوكِ تَقَاعَسَتْ مِنْ دُونِهَا
8. هَذِي مَعَالِمُ (طَبِيبَةٍ)، يَا حَبْدَا
9. فَكَأَنَّهَا وَالشَّامُ شَيْءٌ وَاحِدٌ
10. يَا حَادِيَّ الْوَابُورِ يَطْوِي الْبِيدَ بِالْأُ
11. بِاللَّهِ إِنْ جَزَتْ (الْعَقِيقُ) فَفَقْتُ عَلَى
12. وَإِذَا بَدَا لَكَ (بَطْنُ فَحْ) عَامِدَا
13. فَاقْفَرِ السَّلَامُ أَجَبَةً سَكَنُوا (الصَّفَا)
14. سِكَكُ الْحَدِيدِ وَإِنْ تَعَالَى ذِكْرُهَا
15. لَيْسَتْ تَعَادِلُ سِكَّةَ الْحَرَمِ الَّذِي
16. دُورٌ يَقُودُ قِطَارَهَا مُتَقَدِّمٌ
17. يَبْدُو بِهَا كَالرَّيْحِ أَوْ كَالسَّيْلِ، أَوْ
18. فَكَأَنَّهُ وَكَأَنَّهَا مِنْ خَلْفِهِ
19. لَسَمَاعُ صَوْتِ زَفِيرِهِ وَصَفِيرِهِ
20. مَا مُعْزَمٌ يَشْكُو الصَّبَابَةَ وَالْجَوَى
21. يَوْمًا بِأَشْكَى مِنْهُ نَارًا أُجِجَتْ
22. يَنْتَفَسُ الصَّعْدَاءُ مِنْهَا، وَالْمُنَى
23. إِنِّي رَحَلْتُ إِلَى (مَعَانٍ) بِهِ عَلَى
24. فِي رَفْقَةٍ وَقَدُوا مِنَ الْحَرَمَيْنِ يَزْ
25. فَوَقَفْتُ مَعَهُمْ رَافِعِينَ أَكْفَنَا
26. مُتَوَسِّلِينَ بَأَنْ يُتَمَّ جَمِيلُهُ
27. وَيُدِيمُ دَوْلَةً مَنْ لَهُ أَجْرَى وَيُيْـ
- مِنْ كُلِّ قَاصٍ فِي الْبِلَادِ وَدَانِ
أَنْ لَا يَقُومَ بِهِ سِوَاهُ ثَانِ
هُ، وَهَلْ سِوَاهَا مُمَكِّنٌ بِمَكَانٍ؟
وَلَوْ أَنَّ فِيهَا سَاعِدَ الثَّقَلَانِ
قَرَبْتُ، وَهَذَا الْبَيْتُ ذُو الْأَرْكَانِ
مُتَجَاوِرَيْنِ تَجَاوَرَ الْإِخْوَانِ
حُبَابٍ، لَا يَا حَادِيَّ الْأُظْعَانِ
(سَلْعُ)، وَسَلُّ عَمَّنْ هُمْ بِجَنَانِ
(بَطْحَاءُ مَكَّةَ) مَنْزِلُ الْخُلَّانِ
وَصَفَا لَهُمْ قَلْبِي الْوَفَى وَلِسَانِي
بَيْنَ الْبَرِيَّةِ مِنْ بَنِي الْإِنْسَانِ
بِحِمَاهُ تُقْصِدُ رَحْمَةَ الْمَنَانِ
لَا بِالضَّعِيفِ قُوَى، وَلَا بِالْوَانِي
كَالْبَرْقِ، أَوْ كَالهَاطِلِ الْحَنَانِ
أُطَمَّ عَلَى سَطْرِ مِنَ الْبُنْيَانِ
أَشْهَى عَلَى سَمْعِي مِنَ الْأَلْحَانِ
مُتَوَقِّدٌ بِفُؤَادِهِ الْوُلْهَانِ
فِي جَوْفِهِ، رَفَعَتْ سَحَابَ دُخَانِ
فِي ذَلِكَ النَّفْسِ الشَّجِيَّ الْحَرَّانِ
مَا أَرْتَجِي مِنْ رَاحَةٍ وَأَمَانِ
جُونَ الدُّعَاءِ لِحَضْرَةِ السُّلْطَانِ
بِالشُّكْرِ لِلْمَوْلَى، عَلَيَّ الشَّانِ
مِنْ ذَا الطَّرِيقِ لِسَيِّدِ الْأَكْوَانِ
قِي مُلْكُكُمْ دَوْمًا، بَنِي عُثْمَانَ

1. Sultanımız Abdülhamid-i Sani. Çağların ötesinde bir medar-ı iftihadır onun dönemi.
2. Cezbetti gönülleri üstün nitelikleri, her dilde ona okunacak bir şükranı gerekli eyledi.
3. Mübarek olsun demiryolu hattı ona. Yaklaştığında ve ulaştığında Ma'ân'a.
4. Ümmet-i Ahmed'de (s.a.v.) de mübarek olsun. Uzak yakın her nereden revan ise ülkenin dört bucağından (o) yola.
5. Ondan başkasının altından kalkamayacağı başarılı (bu proje) kutlu olsun ona.
6. Bir başkası ulaşamadı onun kazandığı şan ve şerefe. Hem mümkün müydü başkasına bu mertebe?

7. Sultanların gayreti yetersiz kaldı onun mertebesine erişmede. Ulaşamazdı oraya insanlar ve cinler birlikte çabalasalar bile.
8. İşte Taybe'nin simge yapıları; ne mutlu ki göründü! Bu ev de rükünleri olan evdir (Mescid-i Nebevî'dir).
9. Medine ile Şam yekvücut olmuş sanki yan yana duran iki kardeş misali.
10. Ey vapuru (treni) süren (makinist!) (Tıpkı) ıssız çölün ortasında sevgilileri uzaklara alıp götüren deve kervanın rehberi gibi. Ey sevgilileri taşıyan develerin "hâdisi" olmayan (makinist)!
11. Allah aşkına, 'Akik (vadisini) geçersen, Sel' dağına uğra da gönülde taht kuran dostları sor.
12. Ve vefalı dostların yurdu Mekke'nin Batha (düzlüğü) istikametine doğru yol alırken (uzaktan) Fah (vadisinin) iç bölgesi karşına çıktığında
13. Safâ'da ikamet eden dostlara selam ilet, hem kalbimin hem de dilimin onları övgüyle yad ettiğini belirt.
14. Demiryolları, halk arasında yüceltilse de (sonuçta) insan yapısıdır.
15. Hiçbiri himayesinde Allah'ın rahmetinin amaçlandığı Harem'e çıkan yola denk değildir.
16. Ne güçten ne de takatten düşen bir (lokomotif) ev (misali) vagonlarını önden çekmektedir.
17. Geçerken görünür rüzgâr gibi, sel gibi, şimşek gibi veya şefkat yağmuru gibi.
18. Sıra sıra evler ve önlerinde duran bir kale misali, lokomotif ve arkasında dizilen vagonlar.
19. Bana ezgilerden kesinlikle daha hoş gelmekte, trenin buhar üfleme ve ıslık sesini duymak.
20. Âşık değildir, aşktan ve muhabbetten şikâyet eden. (Gerçek) âşık, yüreği yanan bir divanedir.
21. Bundan daha zor olan gün, içinde bir ateşin yakıldığı ve duman bulutlarının yükseldiği gündür.
22. Derin ve rahat nefesler almakta bu ateşten, işte ümit tam da bu kavurucu ve kaygılı nefestedir.
23. Ma'ân'a bu trenle seyahat ettim, tam da umduğum rahatlık ve güven içinde.
24. Haremeyn'den bölükler halinde geldiler, Sultan hazretlerine dualar eşliğinde.
25. Ben de durdum onlarla, şanı yüce Allah'a ellerimizi açarak sunduk şükranlarımızı.
26. Âlemlerin Rabbinden dileğimiz, Kâinatın Efendisine (s.a.v.) giden bul yolu tamamlamasıdır.
27. Daim olsun ihsanı olanların devleti ve Ey Osmanoğulları, daim olsun hükümrânlığınız (Uskûbî, Dîvân, 1979, ss. 65-66).

2.1. İçerik Açısından Hicaz Demiryolu Şiiri

Şiirin temel motifi Hicaz demiryoludur. Bunun yanında demiryoluyla ilintili şehirler, yolcular, vagonlar vb. hususlar da şiirin muhtevasında yer alan unsurlardır. Şair, şiirine öncelikle Hicaz demiryolu projesinin mimarı ve büyük destekçisi Sultan Abdülhamid'i methederek başlamaktadır:

1. سُلْطَانُنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الثَّانِي	لَزَمَانُهُ فَخَرٌ عَلَى الْأَزْمَانِ
2. جَلَبَتْ مَزَايَاهُ الْقُلُوبَ، وَأَوْجَبَتْ	شُكْرًا لَهُ يُبْتَلَى بِكُلِّ لِسَانٍ
3. فَلْيَهْنِهِ خَطُّ الْحَدِيدِ مَسَرَّةً	بِدُنُوهِ وَوُصُولِهِ لِمَعَانٍ
4. وَلْيَهْنِ أُمَّةً (أَحْمَدٍ) أَتَى دَنُوءَا	مِنْ كُلِّ قَاصٍ فِي الْبِلَادِ وَدَانٍ
5. بُشْرَاهُ بِالْفُوزِ الَّذِي أُعْيَى عَلَى	أَنْ لَا يَقُومَ بِهِ سِوَاهُ ثَانٍ
6. وَمَفَاخِرُ مَا نَالَهَا أَحَدٌ سِوَا	هُ، وَهَلْ سِوَاهَا مُمَكِّنٌ بِمَكَانٍ؟
7. هِمَمُ الْمُلُوكِ تَقَاعَسَتْ مِنْ دُونِهَا	وَلَوْ أَنَّ فِيهَا سَاعِدَ الثَّقَلَانِ

1. Sultanımız Abdülhamid-i Sani. Çağların ötesinde bir medar-ı iftihadır onun dönemi.
2. Cezbetti gönülleri üstün nitelikleri, her dilde ona okunacak bir şükranı gerekli eyledi.
3. Mübarek olsun demiryolu hattı ona. Yaklaştığında ve ulaştığında Ma'ân'a.
4. Ümmet-i Ahmed'de (s.a.v.) de mübarek olsun. Uzak yakın her nereden revan ise ülkenin dört bucağından (o) yola.
5. Ondan başkasının altından kalkamayacağı başarılı (bu proje) kutlu olsun ona.
6. Bir başkası ulaşamadı onun kazandığı şan ve şerefe. Hem mümkün müydü başkasına bu merteye?
7. Sultanların gayreti yetersiz kaldı onun mertebesine erişmede. Ulaşamazdı oraya insanlar ve cinler birlikte çabalasalar bile. (Uskûbî, Dîvân, 1979, s. 65).

Bu beyitlerin odak noktası Sultan Abdülhamid'dir. Çünkü Sultan, Hicaz demiryolunun baş mimarıdır ve şiirin matlaı ona ayrılmıştır, dolayısıyla şiire onunla başlanmıştır. Şair, burada Sultan'ın dönemini çağlar üstü gurur verici bir dönem olarak nitelemiş, güzel hasletlerinden dolayı her milletten ona teşekkür edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Üsküp asıllı ama Araplar arasında doğmuş ve büyümüş bir âlim ve şairin, Sultan Abdülhamid'i medhetmesi, Abdülhamid'in muhtelif ırk ve coğrafyaya sahip imparatorlukta ittihad-i İslâm (Panislamizm) politikasını başarıyla yürüttüğünü göstermektedir. Zira Sultan, ittihad-i İslâm hareketiyle, İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak, halifeliğin Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır vezirini halife yapmak konusundaki gayretlerini boşa çıkarmaya ve Müslümanlar arasında birliği sağlamaya ve perçinlemeye çalışmıştır. Tarikat şeyhlerinden ve nüfuzlu kabile reislerinden de faydalanmak, tecrübeli yöneticileri, Anadolu ve Suriye başta olmak üzere Müslümanların çoğunlukta olduğu vilâyetlere göndermek gibi faaliyetler, bu düşüncenin sonucunda yapılmıştır. Sultan, Araplar arasında başlattığı yoğun propagandalarla, ortak düşmanın, İslâmiyet'in düşmanı olan Batı emperyalizmi olduğunu ve buna karşı mücadele edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu arada Şam'dan Medine'ye kadar uzanan Hicaz demiryolunu inşa ettirmek de İslam birliğini oluşturma ve sağlamlaştırma fikrinin temel projelerinden biri olmuştur (Küçük, 1988, 1/220).

Şair, burada ayrıca demir hattının İslâm beldelerini birbirine yakınlaştırması vesilesiyle sadece Sultan'ın değil, bütün İslâm ümmetinin sevinmesi gerektiğini belirtmiş, ardından Sultan Abdülhamid'in, nice sultanların yapmak isteyip de başaramadığı böylesi büyük bir hizmeti müthiş bir kararlılıkla gerçekleştirdiğini söylemiştir.

Şair, aşağıdaki beyitlerde demiryolunun nereye vardığını ve nereleri birbirine bağladığını büyük bir heyecan ve mutluluk içerisinde dile getirmektedir:

1. هَذِي مَعَالِمُ (طَبِيبَةٍ)، يَا حَبْدَا قَرُبْتُ، وَهَذَا الْبَيْتُ دُو الْأَرْكَانِ
2. فَكَأَنَّهَا وَالشَّامُ شَيْءٌ وَاحِدٌ مُتَجَاوِرَيْنِ تَجَاوَرَ الْإِخْوَانِ
3. يَا حَادِي الْوَابُورِ يَطْوِي الْبِيدَ بِالْأُحْبَابِ، لَا يَا حَادِي الْأُطْعَانِ
4. بِاللَّهِ إِنْ جُرْتَ (الْعَقِيقَ) فَفَقَّ عَلَى (سَلَمَ)، وَسَلَّ عَمَّنْ هُمْ بِجَنَانِ
5. وَإِذَا بَدَا لَكَ (بَطْنُ فَجٍّ) عَامِدَا (بَطْحَاءَ مَكَّةَ) مَنْزِلَ الْخُلَّانِ
6. فَاقْرَ السَّلَامَ أَجَبَةً سَكَنُوا (الصَّفَا) وَصَفَا لَهُمْ قَلْبِي الْوَفَى وَلِسَانِي

1. İşte Taybe'nin simge yapıları; ne mutlu ki görüldü! Bu ev de rükünleri olan evdir (Mescid-i Nebevî'dir).

2. Medine ile Şam yekvücut olmuş sanki yan yana duran iki kardeş misali.

3. Ey vapuru (treni) süren (makinist!) (Tıpkı) ıssız çölün ortasında sevgilileri uzaklara alıp götüreren deve kervanının rehberi gibi. Ey sevgilileri taşıyan develerin "hâdîsi" olmayan (makinist!)

4. Allah aşkına, 'Akîk (vadisini) geçersen, Sel' dağına uğra da gönülde taht kuran dostları sor.

5. Ve vefalı dostların yurdu Mekke'nin Batha (düzlüğü) istikametine doğru yol alırken (uzaktan) Fah (vadisinin) iç bölgesi karşına çıktığında

6. Safâ'da ikamet eden dostlara selam ilet, hem kalbimin hem de dilimin onları övgüyle yad ettiğini belirt. (Uskûbî, Dîvân, 1979, ss. 65-66).

Bu beyitlerin muhtevası tren ve tren raylarının geçtiği mekânlardır. Uskûbî, bu beyitlerde tren raylarının geçtiği ve ileride geçeceğini düşündüğü yerleri zikretmiş, demiryolunun, başta Şam ve Medine olmak üzere pek çok şehri birbirine yaklaştırmasından duyulan memnuniyeti belirtmiştir. Şair, trenin Medine'ye yaklaştığı, şehri yakın civarlarında bulunan 'Akîk, Sel' Dağı gibi yerlerin görülmesinden anlaşıldığını ifade ettikten sonra Şam ile Medine'nin tren sayesinde artık iki komşu şehir hale geldiğini söylemektedir. Şairin, Mekke'den ve çevresinde bulunan Fah Vadisi'nden bahsetmesi, rayların bir gün Mekke'ye de ulaşacağına dair taşıdığı güçlü ümidini ve büyük heyecanını göstermektedir. Ancak Medine-Mekke ve Mekke-Cidde hatları, Şerif Hüseyin ve onun kışkırttığı bedevî şeyhlerinin karşı koyması ve Bedevîlerin de karşı çıkması yüzünden gerçekleşmemiştir (Gülsoy & Ochsenwald, 1998, 17/444-445).

Uskûbî'nin şiirde geçen aşağıdaki beyitleri ise Hicaz demiryollarının önemini belirtmekte, raylarda seyreden treni, görüntüsü ve çıkardığı sesiyle tasvir etmektedir:

1. سِكَكُ الْحَدِيدِ وَإِنْ تَعَالَى ذِكْرُهَا بَيْنَ الْبَرِّيَّةِ مِنْ بَنَى الْإِنْسَانَ
2. لَيْسَتْ تَعَادِلُ سِكَكُهُ الْحَرَمَ الَّذِي بِحِمَاهُ تُقْصَدُ رَحْمَةُ الْمَنَانِ
3. دُورٌ يَقُودُ قِطَارُهَا مُتَقَدِّمٌ لَا بِالضَّعِيفِ قُوًى، وَلَا بِالْوَانِي

4. يَبْدُو بِهَا كَالرَّيْحِ أَوْ كَالسَّيْلِ، أَوْ
كَالنِّزْقِ، أَوْ كَالهَاطِلِ الْحَنَّانِ
5. فَكَأَنَّهُ وَكَأَنهَا مِنْ خَلْفِهِ
أُطِمَ عَلَى سَطْرِ مِنَ الْبُنْيَانِ
6. لَسَمَاعٍ صَوْتٍ زَفِيرِهِ وَصَفِيرِهِ
أَشْهَى عَلَى سَمْعِي مِنَ الْأَلْحَانِ

1. Demiryolları, halk arasında yüceltilse de (sonuçta) insan yapısıdır.
2. Hiçbiri himayesinde Allah'ın rahmetinin amaçlandığı Harem'e çıkan yola denk değildir.
3. Ne güçten ne de takatten düşen bir (lokomotif) ev (misali) vagonlarını önden çekmektedir.
4. Geçerken görünür rüzgâr gibi, sel gibi, şimşek gibi veya şefkat yağmuru gibi.
5. Sıra sıra evler ve önlerinde duran bir kale misali, lokomotif ve arkasında dizilen vagonlar.
6. Bana ezgilerden kesinlikle daha hoş gelmekte, trenin buhar üfleme ve ılık sesini duymak. (Uskûbî, Dîvân, 1979, s. 66).

Şair, bu beyitlerde demiryollarının önemli olduklarını ancak Haremeyn bölgesi Mekke-Medine'ye ulaşacak olan demiryolunun hepsinden daha büyük öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Beyitlere göre tren, bir sürü evin peşi sıra dizilip hareket etmesi eve, hız ve ses itibarıyla ise şimşek ve bulutlara benzemektedir. Hac ve umre ziyaretine gelenleri taşıması hasebiyle ise rahmet yağmurlarını veren bulutlara benzemektedir. Bunun yanında, trenin buharı üflerken çıkardığı ses ve demirlerinden çıkan gürültü, şaire ezgilerden daha fazla mutluluk vermektedir. Bütün bunlar, Hicaz demiryollarının şairin duygularında olumlu bir tesirini göstermekte, özellikle Mekke, Medine, Şam, Cidde, Tebük, Ma'ân gibi dinî ve tarihi ehemmiyeti haiz merkezler arasındaki mesafeleri kısaltacak olmasından ötürü şairin kalbî duygularını coşturduğuna ve trenle seyahatin ona büyük bir keyif verdiğine işaret etmektedir.

Şair, şiirinin son beyitleri olan aşağıdaki beyitlerde trenle yapılan seyahatin rahatlığını ve güvenini ifade etmekte, demiryolunun tamamlanmasından ötürü Allah'a şükretmekte ve Sultan Abdülhamid'e minnettarlığını sunmaktadır:

1. إِنِّي رَحَلْتُ إِلَى (مَعَانَ) بِهِ عَلَى
مَا أَرْتَجِي مِنْ رَاحَةٍ وَأَمَانٍ
2. فِي رُقَّةٍ وَقَدُوا مِنَ الْخَرَمَيْنِ يَرْ
جُونَ الدُّعَاءَ لِحَضْرَةِ السُّلْطَانِ
3. فَوَقَفْتُ مَعَهُمْ رَافِعِينَ أَكْفَنَا
بِالشُّكْرِ لِلْمَوْلَى، عَلَيَّ الشَّانِ
4. مَتَوَسِّلِينَ بَأَنْ يُتِمَّ جَمِيلُهُ
مِنْ ذَا الطَّرِيقِ لِسَيِّدِ الْأَكْوَانِ
5. وَيُدِيمُ دَوْلَةً مَنْ لَهُ أَجْرَى وَيُبْـ
قِي مُلْكُكُمْ دَوْمًا، بَنِي عُثْمَانَ

1. Ma'ân'a bu trenle seyahat ettim, tam da umduğum rahatlık ve güven içinde.
2. Haremeyn'den bölükler halinde geldiler, Sultan hazretlerine dualar eşliğinde.
3. Ben de durdum onlarla, şanı yüce Allah'a ellerimizi açarak sunduk şükranlarımızı.
4. Âlemlerin Rabbinden dileğimiz, Kâinatın Efendisine (s.a.v.) giden bul yolu tamamlamasıdır.
5. Daim olsun ihsanı olanların devleti ve Ey Osmanogulları, daim olsun hükümlerinizin (Uskûbî, Dîvân, 1979, s. 66).

Şair, bu beyitlerde trenle Ma'ân'a büyük bir güven ve rahatlık içinde seyahat yaptığını, trenin seferlere başlamasından sonra Haremeyn'e insanların daha fazla kalabalıklar halinde geldiklerini, hepsinin Sultan'a dualar ettiklerini dile getirdikten sonra Hicaz demiryolunun tamamlanması için hep beraber Yüce Allah'a ellerini açıp dua ettiklerini ifade etmiştir. Bu münasebetle ayrıca büyük meziyetleri olan Osmanlı ailesinin hükümlerinin daim olması için dua ettiklerini söylemektedir. Demiryolu Medine'ye vardığı hâlde tamamlanması için dua etmeleri, yolun Mekke'ye de ulaşmasını arzu etmelerindendir. Nitekim Mekke, Hicaz demiryolu projesinin en önemli bir tarafını teşkil etmekteydi. Bu arada Ma'ân, günümüz Ürdün'de bulunan bir şehir olup Hicaz demiryolu projesinde Şam'ı Medine'ye bağlayan kısmının önemli duraklarından biriydi (Gülsoy & Ochsenwald, 1998, 17/444).

2.2. Hicaz Demiryolu Şiirinin Belagat Açısından Analizi

Şiir, edebî ürünlerin başında yer alır. Bu yüzden şair şiirinde edebî hünerlerini göstermeye yönelik büyük gayret göstermektedir. *Hicaz demiryolu* şiirinin de öne çıkan edebî sanatları mevcuttur. Ancak şairin muhtevaya odaklandığı, belagî bir ürün ortaya koyma endişesi olmadığı anlaşılan şiirin belagat unsurları açısından yoğun örnekler sunduğu söylenemez. Buna rağmen özellikle tasvir ve teşbihte güzel örnek barındırdığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda bu hususları incelemek, şairin edebî maharetlerini göz önüne sermenin yanında belagat konularıyla ilgili çarpıcı örnekleri ortaya çıkarıp şiirin edebî zevke hitap edecek taraflarını göstermek açısından önemlidir.

Hicaz demiryolu şiirinde tasvir ağırlıklı bir anlatım hâkim olduğu için teşbihler ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında haberi ve inşâî cümleler ile başta cinas olmak üzere bedi sanatlarından örnekler de görmek mümkündür. Örneğin aşağıdaki beyitlerde şair, muhatabını güçlü bir tereddüt veya inkâr hâlinde düşündüğü için cümleyi inkârî tarzda vermiş, sonrasında ise inkârî istifhamla desteklemiştir:

1. سُلْطَانُنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الثَّانِي	لَزَمَانُهُ فَخْرٌ عَلَى الْأَرْمَانِ
2. جَلَبَتْ مَزَايَاهُ الْقُلُوبَ، وَأَوْجَبَتْ	شُكْرًا لَهُ يُتْلَى بِكُلِّ لِسَانٍ
3. بُشِّرَاهُ بِالْفَوْزِ الَّذِي أُغْنَى عَلَى	أَنْ لَا يَقُومَ بِهِ سِوَاهُ ثَانٍ
4. وَمَفَاخِرُ مَا نَالَهَا أَحَدٌ سِوَا	هُ، وَهَلْ سِوَاهَا مُمَكِّنٌ بِمَكَانٍ؟
5. هَمَمُ الْمُلُوكِ تَقَاعَسَتْ مِنْ دُونِهَا	وَلَوْ أَنَّ فِيهَا سَاعِدَ الثَّقَلَانِ

1. Sultanımız Abdülhamid-i Sani. Çağların ötesinde bir medar-ı iftihadır onun dönemi.
2. Cezbetti gönülleri üstün nitelikleri, her dilde ona okunacak bir şükranı gerekli eyledi.
3. Ondan başkasının altından kalkamayacağı başarılı (bu proje) kutlu olsun ona.
4. Bir başkası ulaşamadı onun kazandığı şan ve şerefe. Hem mümkün müydü başkasına bu mertebe?
5. Sultanların gayreti yetersiz kaldı onun mertebesine erişmede. Ulaşamazdı oraya insanlar ve cinler birlikte çabalasalar bile. (Uskûbî, Dîvân, 1979, s. 66).

Burada şair, Sultan'ın dönemi hakkında olumsuz fikirlere sahip bazı kimselerin olduğunu düşünmüş, onların bu düşüncelerini bertaraf edip durumun, onların düşündüklerinin aksine olduğunu belirtmek için cümleyi isim cümlesiyle belirttiği gibi, cümledeki yargıyı tekit lâmıyla

da pekiştirmiştir. Dolayısıyla لَزَمَائُهُ فَخَرُّ عَلَى الْأَرْمَانِ ifadesi, muhatabın tereddüdünü bertaraf etmek için tekit edatıyla vurgulanmış, bu da ifadeyi, haber türleri açısından taleb-i haber kısmına dâhil etmiştir. Nitekim II. Abdülhamid döneminin istibdat dönemi olduğu pek çok kişi tarafından dile getirilmiştir. Bu da Sultan'ın tahta çıktıktan sonra meşrutiyeti ortadan kaldırmasını, özellikle yönetimin eleştirilmesini ve özgürlük ve meşrutiyet konularında konuşmaların ve yazıların suç sayılmasını delil olarak göstermişlerdir. Ayrıca Sultan'ın, yönetimin uygulamalarına aykırı davranışları ortaya koymak için güçlü ve yaygın bir hafife teşkilatını kurmasını da istibdata güçlü bir kanıt olarak sunulmuştur (Güler, 2023, s. 687). Ancak şair bütün bunların aksine, Sultan'ın zamanının, büyük mezzetlerle dolu ve onur verici olduğunu, cümlesini pekiştirerek ifade etmiştir. Ardından istifhâm-ı inkârî (وَهَلْ سِوَاهَا مُمَكِّنٌ بِمَكَانٍ؟) üslubuyla, bu dönemde yapılan önemli işlerin başka yerde olamayacağını belirtmiştir.

Şair, son üç beyitte ise Sultan'dan başka kimsenin başaramayacağı, onun dışında kimsenin elde edemeyeceği, cinler ve insanlar dahi yardım etse bile şeklindeki ifadelerle, düşüncesini desteklemek adına, mübalağa sanatına başvurmuştur.

Uskûbî'nin aşağıdaki beyitlerinde de söz sanatlarına dair örnekler bulunmaktadır:

1. هَذِي مَعَالِمُ (طَبِيبَةٍ)، يَا حَبْدَا قَرَّبْتُ، وَهَذَا النِّبْتُ ذُو الْأَرْكَانِ
2. فَكَانَتْهَا وَالشَّامُ شَيْءٌ وَاحِدٌ مُتَجَاوِرَيْنِ تَجَاوَرَ الْإِخْوَانِ
3. يَا حَادِي الْوَابُورِ يَطْوِي الْبِيدَ بِالْأُحْبَابِ، لَا يَا حَادِي الْأُظْعَانِ

1. İşte Taybe'nin simge yapıları; ne mutlu ki göründü! Bu ev de rükünleri olan evdir (Mescid-i Nebvî'dir).

2. Medine ile Şam yekvücut olmuş sanki yan yana duran iki kardeş misali.

3. Ey vapuru (treni) süren (makinist!) (Tıpkı) ıssız çölün ortasında sevgilileri uzaklara alıp götüren deve kervanının rehberi gibi. Ey sevgilileri taşıyan develerin "hâdîsi" olmayan (makinist!) (Uskûbî, Dîvân, 1979, s. 65).

İkinci beyitte الْإِخْوَانِ ifadesinde ise teşbihin dört rükününü barındırdığından tam teşbih vardır. Zira كَأَنَّ teşbih edatı, Medine'yi (طَبِيبَةٍ) işaret eden هَا zamiri müşebbeh, الشَّامُ müşebbehun bih, مُتَجَاوِرَيْنِ (yakınlık) ise vech-i şebettir. Böyle bir teşbih kullanımıyla Medine ile Şam'ın tren yoluyla birbirlerine son derece yakınlaştığı vurgulanmıştır. Ayrıca burada teşbih edatı (كَأَنَّ), teşbih yönü (مُتَجَاوِرَيْنِ) ve teşbihin her iki tarafı (طَبِيبَةٍ/هَا،) kullanıldığından, mufassal ve mürsel teşbih çeşitleri de meydana gelmiştir. İki şehrin, iki kardeş komşu olarak nitelenmesi, Şam ve Medine halkının hem Araplıkta hem Müslümanlıkta bir toplum olarak kabul edilmesindendir.

Son beyitte, treni süren makinistin, develeri süren hâdîye benzetilmesi ise şiirdeki çarpıcı teşbih örneklerinden biridir. (الْحَادِي) Çöl ortasında develerle yolculuk yapan ve develerin ayaklarından çıkan sese eşlik eden kimse anlamındadır (İbn Manzûr, ts., 14/168). Burada trenin vagonları, kervanda bir sıra halinde seyreden develere, vagonların en önünde lokomotifte treni süren makinist ise develerin önünde seyreden ve şarkı söyleyerek onları süren hâdîye benzetilmiştir. Teşbih edatı zikredilmediğinden buradaki teşbih, müekkeddîr.

Şair aşağıdaki beyitlerde de teşbih sanatlarını kullanarak treni tasvir etmektedir:

1. يَبْدُو بِهَا كَالرَّيْحِ أَوْ كَالسَّيْلِ، أَوْ كَالْبَزْقِ، أَوْ كَالهَاطِلِ الْحَنَّانِ

2. فَكَأَنَّهُ وَكَأَنَّهَا مِنْ خَلْفِهِ أَطْمَ عَلَى سَطْرِ مِنَ الْبُنْيَانِ
 3. لَسَمَاعٍ صَوْتِ زَفِيرِهِ وَصَفِيرِهِ أَشْهَى عَلَى سَمْعِي مِنَ الْأَلْحَانِ
 4. مَا مُعْزَمٌ يَشْكُو الصَّبَابَةَ وَالْجَوَى مُتَوَقِّدٌ بِفُؤَادِهِ الْوُلْهَانَ
 5. يَوْمًا بِأَشْكَى مِنْهُ نَارًا أَجَبَتْ فِي جَوْفِهِ، رَفَعَتْ سَحَابَ دُخَانِ
 6. يَنْتَفَسُ الصَّغْدَاءُ مِنْهَا، وَالْمُنَى فِي ذَلِكَ النَّفْسِ الشَّجِيَّ الْحَرَّانِ

1. Geçerken görünür rüzgâr gibi, sel gibi, şimşek gibi veya şefkat yağmuru gibi.
 2. Sıra sıra evler ve önlerinde duran bir kale misali, lokomotif ve arkasında dizilen vagonlar.
 3. Bana ezgilerden kesinlikle daha hoş gelmekte, trenin buhar üfleme ve ılık sesini duymak.
 4. Âşık değildir, âşktan ve muhabbetten şikâyet eden. (Gerçek) âşık, yüreği yanan bir divanedir.
 5. Bundan daha zor olan gün, içinde bir ateşin yakıldığı ve duman bulutlarının yükseldiği gündür.
 6. Derin ve rahat nefesler almakta bu ateşten, işte ümit tam da bu kavurucu ve kaygılı nefestedir. (Uskûbî, Dîvân, 1979, s. 66).

Şair burada trenin hızını, sesini ve işlevini onu doğada yaşanan olaylara benzeterek tasvir etmektedir. Örneğin hızını rüzgâra ve sel, sesini ve gürültüsü şimşeğe, insanları kutsal mekânlara taşınması işlevini ise bereketli yağmurlara benzetmiştir. Bu da mücmel teşbihe örnek olmaktadır. Öbür taraftan lokomotif ve arkasında sıra sıra dizilmiş vagonlar ise şekil ve görüntü olarak arkasındaki evleri koruyan bir kaleye benzetilmiştir. Her iki benzetmede de teşbihin taraflarından sadece benzetme yönü zikredilmemiştir. Bu yüzden buradaki teşbih örnekleri mücmel teşbih kısmına girmektedir.

Üçüncü ve sonraki beyitlerde şair, trenin ılık sesi ile buhar üfleme sesinin ezgilerin sesinden daha güzel olduğunu söyleyerek aslında zımnen bir benzetme yapmaktadır. Şairin, treni içte yanan kömürün çıkardığı duman özelliğiyle, içi yandığından derin ahlar çeken bir âşığa benzetmesi ise dikkat çekicidir. Şaire göre tren, çıkardığı duman sayesinde ve âşık da aldığı derin nefesler sayesinde rahatlamakta ve bu rahatlama, hem âşığın maşukuna ulaşma umuduna hem de trenin, menziline ulaşacağına dair güçlü ümidine işaret etmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde ise cinas örneklerini görmekteyiz:

1. سُلْطَانُنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الثَّانِي لَزَمَانُهُ فَخَرَّ عَلَى الْأَرْمَانِ
 2. وَلِيُّنَهُنَّ أُمَّةٌ (أَحْمَدُ) أَتَى دَنَّا مِنْ كُلِّ قَاصٍ فِي الْبِلَادِ وَدَانِ
 3. وَمَفَاخِرُ مَا نَالَهَا أَحَدٌ سِوَا هُوَ، وَهَلْ سِوَاهَا مُمَكِّنٌ بِمَكَانِ؟

İlk beyitte زَمَان ve çoğulu olan اَرْمَان kelimeleri arasında cinas bulunmaktadır. Ancak iki kelime arasında harflerin sıralaması ve hareketlerin değişikliği bakımından tam cinas değil, eksik cinas meydana gelmiştir. Aynı durum ikinci beyitte دَنَّا ve دَان kelimeleri arasında da mevcuttur. Aynı kök harflere sahip olmakla beraber iki kelime aynı vezinde olmadıkları için aralarında

eksik cinas vardır. Biri fiil diğeri isim olduğu için aralarında müstevfi cinas da vardır. Üçüncü beyitte ise مُمَكِّن ve مَكَان kelimeleri arasında yine eksik cinas meydana gelmiştir.

Sonuç

İbrâhîm b. Hasen el-Uskûbî'nin Hicaz demiryolu için yazdığı şiirin ele alındığı bu çalışmada şair, şairin yaşadığı dönem ve bu dönemde yaşanan siyasi gelişmelere karşı konumu, şiirin muhtevası ve içinde geçen söz sanatlarına dair önemli veriler elde edilmiştir. Bunlar aşağıda sunulmuştur:

Öncelikle Uskûbî'nin şiirleri, son Osmanlı dönemi şiiri ile Hicaz modern şiir kuşağı arasında bir geçiş aşamasını temsil etmektedir. Buna paralel olarak Uskûbî, şiirlerinde etrafında cereyan eden olaylara, hayatına giren yeniliklere kayıtsız kalmayıp bu hususlara dair duygu ve düşüncelerini şiirleriyle dile getirmiştir.

Hicaz Demiryolu şiirinin teması, İslam birliğini oluşturma ve sağlamlaştırma fikrinin temel projelerinden biri olan Hicaz demiryolu projesidir. Şiirde bu demiryolunun bölgede yarattığı heyecanı ve bu demiryolunun hayata geçmesi için büyük emek harcayan Sultan II. Abdülhamid'e teşekkürü esas alınmıştır. Bu yönüyle şiir, Hicaz demiryolunu Hicaz bölgesinde konu alan ilk şiirdir. Şiir, ayrıca Sultan Abdülhamid'in en büyük projelerinden olan Hicaz demiryolunun toplumda olumlu bir tesirinin olduğunu, bölgede ulaşım açısından kolaylık sağladığını, Medine ve Şam gibi dinî ve tarihî açıdan büyük öneme sahip merkezleri birleştirerek bölgede büyük bir heyecan ve coşku yarattığını ortaya koymuştur. Bu yönüyle şiir, döneminde gelişen olaylara paralel olarak meydana gelmiş yenilikleri dile getirme, destekleme, şairin ve toplumun coşkusunu ifade etme hususunda ön plana çıkmaktadır.

Şiirin dili sade ve akıcıdır. Şiir, zorlama, yapmacık ve girift cümle yapısından uzaktır. Zira şiirin amacı, bir yeniliğin toplumda uyandırdığı yankı ve bu yankının dile getirilmesidir. Dolayısıyla edebî bir kaygı söz konusu değildir.

Şiir, edebî sanatlar açısından zengin olmasa da güzel örnekler sunmaktadır. Şiirde genel olarak tasvir ağırlıklı bir anlatım hâkim olduğu için teşbihler ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında haberi ve inşâî cümleler ile başta cinas olmak üzere bedi sanatlarından örnekler de vardır.

Extended Abstract

From history to the present, human beings have been interested in and admired the nature they inhabit, have been influenced by it, and have endeavored to express their feelings and thoughts through words, colors, or shapes. Throughout their lives, poets have expressed through their poems what they see, feel, and experience, drawing inspiration from the elements around them. Accordingly, events occurring in the poet's homeland, inventions that played a significant role in improving and facilitating social life, policies implemented, and economic issues can also become subjects for poetry. Indeed, Ibrahim al-Uskubi (d. 1331/1913) was not indifferent to the events taking place around him and the innovations that entered his life, and he expressed his feelings and thoughts on these matters through his poetry. Accordingly, this study examines the poetry he wrote for the Hejaz Railway in terms of both content and form, style, and literary arts. We believe that this study is important in order to better understand the impact of the Hejaz Railway, one of Sultan Abdulhamid's greatest projects, on society, to reveal the excitement and enthusiasm it created in the region, and to present striking examples of poetry in terms of literary

arts. Uskûbî and his poem *The Hejaz Railway* are the subject of the study, and the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, the period in which the poet lived, constitute the historical scope of the study. Although there is no study on the poem in question, it is thought that the content of the poem and its importance in terms of rhetoric make our study original and make a significant contribution to the field. It is also important in terms of showing the poet's positive view of Sultan Abdulhamid and the Ottoman Empire. In this context, the study answers questions such as “What is the significance of the poem ‘The Hejaz Railway’ in terms of content, language, and literary arts? What historical data and events does it shed light on? How was the enthusiasm for innovation expressed in poetry?” and evaluations are made on these issues.

The author of the poem, Ibrahim ibn Hasan al-Uskubi, was born in Medina in 1264/1848 as a child of a Skopje family famous for their knowledge, decency and virtue, and died in Medina in 1303/1885. Uskubi studied various sciences such as recitation, calligraphy, grammar, grammar, rhetoric, logic, aruz and rhyme, monotheism, faraiz, mathematics and hadith, and took courses in Persian, language and literature. Among his teachers were scholars such as his father Hasan al-Uskubi, Sheikh Hafiz Muhammad b. Kasim al-Magribi, Hamdi Efendi, Sheikh Abdulkadir al-Tarablusi, Abdulcelil Berrade, Gulam al-Hindi and his tutor Sheikh Habiburrahman al-Hindi. He started giving lessons in the Masjid an-Nabawi when he was not yet thirty years old. Üskubi traveled extensively to Yemen, Najd, Egypt, India, and Turkey. Sources indicate that Uskubi memorized much of ancient Arabic poetry and was familiar with the biographies of ancient poets. In addition to Arabic, he was also fluent in Persian, Turkish, and Urdu. This demonstrates his extensive literary knowledge and experience. Uskubi was considered one of the greatest poets of Medina at a time when poetry was not at a very bright level. Indeed, his time was considered a period of stagnation in poetry. Despite this, Uskûbî has been portrayed as both an innovator in his content, embracing modern themes and technologies from the modern era, and a seeker of innovation. In these respects, his poems have been described as representing a transitional phase between late Ottoman poetry and the modern poetry generation of the Hijaz.

Uskûbî expressed his joy and excitement in a poem he wrote for the Hejaz Railway. He began by praising the project's chief architect, Sultan Abdülhamid, and then expressed his satisfaction and enthusiasm for the railway's construction. He also mentioned the names of many cities on the railway route, expressing his gratitude for the connection of these cities and the easier access for pilgrims to Mecca, and also stated that all Muslims prayed for the Sultan. It is noteworthy that the poem describes the train with its image, sound and smoke. The language of the poem is simple, fluent, and free of literary phrases. The poem has a narrative structure consisting of short sentences. Therefore, it avoids long and complex sentence structures that would make comprehension difficult. Furthermore, while not rich in literary arts, the poem offers fine examples. Because the poem is generally characterized by a descriptive narrative, similes are prominent. Additionally, there are also instances of euphemistic and constructive sentences, as well as examples of aesthetic arts, particularly puns.

Kaynakça

- Fidan, İ. (2014). Trablusgarp Savaşı'nın Arap Şiirindeki Yansıması ve İbrahim el-Uskûbî'nin Nasîha li-Âli Osman isimli Şiiri Üzerine Bir İçerik İncelemesi, *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, Ankara, II/262-271.
- Güler, Z. (2023). Safahattan Seçmeler: II. Abdülhamit-İstibdat, *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, 9 (4), 687-719. <https://doi.org/10.20322/littera.747765>
- Gülsoy, U. & William O. (1998). Hicaz Demiryolu. *DİA*. TDV Yayınları.
- İbn Manzûr F. (ts.). *Lisânu'l- 'Arab* (1-15). Dâru Sâdır.
- Küçük, C. (1988). Abdülhamid II, *DİA*. TDV Yayınları.
- Muhammed b. R. b. N. (2017). Muhâveletü't-tecdîd 'inde şu'arâi'l-Medîneti'l-munavvara fi'l-'asri'l-hadîs: İbrâhîm el-Uskûbî enmûzecen, *Mecelletu'd-dirâsâti'l-insâniyye ve'l-edebîyye*, 1 (13), 142-169.
- Özlü, Z. & Mustafa M. Ç. (2020). Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Politikaları ve İnşaatları, *OTAM*, (48), 109-146.
- es-Sâsî, A. T. (1968). *el-Mevsû'atu'l-edebîyye*. Dâru Kureys.
- el-Uskûbî, İ. b. H. (1979). *Dîvânu İbrâhîm b. Hasen el-Uskûbî*, (M. İ. Hatrâvî, thk.). Dâru't-turâs.
- ez-Zehrânî, F. b. M. (2013). “er-Ru'ye ve'l-edâ fi şî'ri İbrâhîm b. Hasen el-Uskûbî: Dirâse vasfiyye tahlîliyye”. [Doktora Tezi]. Uluslararası İslâm Üniversitesi.
- ez-Ziriklî, H. (2002). *el-A 'lâm* (15. bs, 1-8). Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0